

Rusreformen

En rusreform bør ikke overselges

Helge Waal

professor emeritus, Senter for rus- og avhengighetsforskning (SERAF)

En rusreform bør ikke overselges som løsning på altfor mange problemer. Det fører bare til skuffelse og desillusjonering.

Rusreformen er lansert under overskriften «Fra straff til hjelp». Dette fører naturligvis til en polarisert debatt. Nå har Arbeiderpartiet riktignok takket nei til Regjeringens forslag, men både den politiske og faglige debatten vil nok fortsette. Tilhengerne av reformen argumenterer for at «straff ikke hjelper», oftest med utgangspunkt i fengsling og traumatiserende trakassering. I tillegg beskrives stigmatisering og utelukkning med livsvarige negative følger. Alternativet «hjelp» vil i stedet føre til at lidende rusmisbrukere slipper bort fra politiets klør slik at gode og kompetente hjelpere kan komme til med sin effektive behandling. Blant de mer originale bidragene finner vi Kari Lossius' kronikk i Psykologtidsskriftet.no, der hun beskriver rusreformen som et håndslag til fattige kvinner og barn i Mexico. Disse vil etter reformen «slippe å dra ut på en ny og farefull ferd» som mafiaens agenter, tvunget av mafiose kyniske ektefeller og andre onde menn. Empiriene må sies å være mer enn svak.

Motstanderne på sin side har en tendens til å argumentere som om reformen dreier seg om legalisering, det vil si å gjøre rusmidlene til vanlige varer. Reformen bagatelliserer rusmiddelbrukens vansker og farer slik at vi vil få økt bruk og økte skader som konsekvens. Landet vil oversvømmes av rusmidler av alle typer, og politiet vil stå hjelpeløse.

Det er vanskelig å se at Rusreformen innebærer noen dramatisk overgang til «humane metoder»

Fra «krig» til skadereduksjon

Vi trenger en mer balansert debatt. Rusreformen er grunnleggende sett et oppgjør med en ruspolitikk utformet under innflytelse av «krigen mot narkotika» slik den ble innført fra USA i løpet av 1970-årene, med konsekvenser særlig i 1980-årene. Troen på strenge straffer og hårdhendte politimetoder ble en grunnmur. Samtidig kom slagordet om et «narkotikafritt samfunn» fra broderfolket i øst. Dette preget offentlige utredninger og målbeskrivelser for ruspolitikken. I dag er «krigen» imidlertid i hovedsak fortid. Målsettingen om et «narkotikafritt samfunn» er borte. Krigsmetaforen er erstattet med «skadereduksjon». «Rusfrihet» er ikke eneste mål for behandling. Narkotikadommene er drastisk redusert. Ingen fengsles for bruk alene. Rusavhengighet er definert som sykdom. Berørte brukere har krav på behandling etter pasientrettighetsloven. Slitne brukere kan få omsorg i kommunale lavterskeltiltak. Brukerorganisasjonene er viktige aktører i offentligheten. Institusjonene har brukerrepresentanter i styrene. Forskningsprosjektene må ha brukerrepresentanter i prosjektgruppene. Det er vanskelig å beskrive dette som «krig».

Rusreformen slutfører denne prosessen. Men straff og fengsling er i dag praktisk talt utelukkende knyttet til omsetning av rusmidler og til rusrelatert kriminalitet. Rusreformen har her ingen konkrete endringsforslag. I praksis vil reformen derfor neppe redusere antallet innsatte med rusproblemer. Reformtilhengerne bør moderere sine påstander om reformens gunstige sider vesentlig.

Reformen er i dag altfor overflatisk i sine konkrete forslag og uklar når det gjelder hva som bør styrkes.

En hovedsatsning er i dag samarbeid om forebygging mellom politiet og ulike kommunale aktører. Politiets reaksjonsmuligheter ligger som et premiss i bunnen. Det er riktig at ungdom «som blir tatt med noen gram hasj» fortsatt kan bli kroppsvistert og bli ransaket hjemme. Rusreformen bestemmer at hasjen skal beslaglegges, og at politiet skal avgjøre om det foreligger salg og annen omsetning. Dette medfører politietterforskning. Det er vanskelig å se at Rusreformen innebærer noen dramatisk overgang til «humane metoder». Men trakasserende metoder er ikke en nødvendig del av forebyggingen. Det dreier seg om bekymringssamtaler, ruskontrakter med kontrollavtaler, foreldre-skole-samarbeid. Det er ikke åpenbart at påført lidelse er en god beskrivelse av dette. Arbeidet kan imidlertid svekkes om politiets muligheter skal begrenses til henvisning til «informasjonssamtaler» på et ikke nærmere beskrevet kommunalt kontor. En uheldig delpraksis med trakassering av brukere bør imidlertid klart avvikles. Dette kan gjennomføres uten full avkriminalisering. Tydelige politiinstruksjoner bør være tilstrekkelig.

....samfunnet regulerer en rekke handlinger som kan skade det handlende individet – fordi skaden ofte har konsekvenser for omgivelsene...

Uklare begreper

Uklare begreper og mistenkeliggjøring preger i for stor grad debatten. Først dette: Hva er kjernen i straffebegrepet? I en juridisk vinkling beskrives ofte straff som «påføring av lidelse». Denne bør være proporsjonal med den straffutløsende handlingen. Det vi bør spørre oss om, er om alle negative konsekvenser som atferdspålegg, restriksjoner og tilbaketrekking av goder beskrives godt nok som «påføring av lidelse». Så vel foreldrerollen som behandlerrollen inneholder mange slike konsekvenser. Det kan for eksempel godt oppleves som vanskelig å bli fratatt en hasjklump om man har veldig lyst på en hasjrus. I atferdsterapi er både positive og negative forsterkninger sentrale virkemidler, selv om de positive oftest er viktigere. Skoleverdenen, idrettslivet, bilkjøring, naboskapsatferd, skatteregimet og nesten alt annet har slike elementer. I stedet for ukvalifisert synsing om straffens elendighet bør vi analysere hvilke typer reaksjoner det dreier seg om. En slik analyse fører etter mitt syn til at man kan være skeptisk til full avkriminalisering uten at man med det fremmer en «uproporsjonal påføring av lidelse».

Det andre begrepet er «hjelp». Ordet forutsetter en tilstand eller et problem som skal avhjelpes. Dersom problemet er et inntak av en farlig dose av et rusmiddel, er hjelpen enkel å forstå. Men bruk gjelder et spekter av handlinger, og det er ikke åpenbart at alle selv ønsker hjelp fra en hjelper, og slett ikke sikkert at vi alltid har noe spesielt å stille opp med. Et sentralt tema dreier seg om frivillighet. Er det bare samtaler som personen selv aktivt ønsker, som kan ha hjelpende karakter? Kan ulike livsvansker eller situasjonsvansker stå i veien? Kan ruslyst prege håndteringen av valgene? Som kjent har rusmidlene en tendens til å påvirke rasjonelle vurderinger av handlingsalternativene. Det er derfor uklart hva det betyr at en person som påtreffes med et rusmiddel, skal «overføres» til hjelpeapparatet. Det er heller ikke enkelt å se for seg hvordan denne overføringen skal skje. Vi trenger altså en langt bedre analyse av hva som skal skje når politiet påviser et inntak eller en besittelse. Så langt er dette mest tomme ord.

Kollektive handlinger

Dernest bør vi avklare hvordan vi skal se på «bruk». Altfor mange hevder at rusbruk er handlinger som bare kan skade en selv, og at samfunnet dermed ikke har rett til å gripe inn. Men samfunnet regulerer en rekke handlinger som kan skade det handlende individet – fordi skaden ofte har konsekvenser for omgivelsene, for arbeidsplassen, for familien, for behovet for hjelpeinnsatser. Dersom rusmiddelbruken reduserer brukerens evne og/eller vilje til å fungere i samfunnet, har samfunnet en selvfølgelig rett til å gripe inn. Enda viktigere er det at rusmiddelbruk i svært stor grad er kollektive handlinger. Den viktigste risikofaktoren for å prøve rusmidler er omgangskretsen. Desto flere som bruker rusmidler blant kamerater og familie, desto flere vil prøve selv. Hva mer er: Desto mer rusmiddelpositive holdninger nærmiljøet har, desto flere vil bruke. Alkoholforskningen har noen helt grunnleggende funn: Dess enklere tilgang, desto mer bruk. Desto mer bruk, dess flere skader. Den sier noe mer: Alle former for restriksjoner reduserer bruken. Enkle og små restriksjoner reduserer litt. Sterkere og mer omfattende restriksjoner reduserer mer – enten det dreier seg om pris, tilgjengelighet eller omgivelsenes holdninger.

Det er derfor altfor enkelt å hevde at «straff ikke hjelper». Spørsmålet er om restriktive tiltak begrenser eller reduserer tilgjengeligheten av midlene og aksepten av dem. Dette gjør at «rusmiljøene» er like sentrale mål for tiltakene som den enkelte bruker.

Et annet spørsmål er om hvem som påvirkes av restriksjonene. Det hevdes ofte at det er sosialt mindre resurssterke brukere som rammes, mens de ressursrike går fri. Bruken av hasj (og alkohol) er høyest i Oslo vest, mens ungdom i Oslo øst rammes oftest av restriksjonene. Det er riktig at ungdom i Oslo øst har uforholdsmessig høy andel i politistatistikken. Dette gjelder alle former for statistikk over negative følger. Så er spørsmålet om vi skal møte dette med tiltak som øker tilgjengelighet eller kanskje med å overse vanskene. Det er entydig slik at sjansene for negative følger av rusmiddelbruk er nær knyttet til belastninger og ressurstilgang. Dette betyr etter mitt skjønn først og fremst økt innsats mot sosiale og økonomiske ulikheter, og økt tilgjengelighet av psykososiale tiltak – ikke å se gjennom fingrene med rusmiddelbruk eller annen problematferd. En solidarisk politikk vil nødvendigvis prioritere restriksjoner som kan beskytte potensielt sårbare brukere, sammen med aktivt arbeid mot sosiale og økonomiske forskjeller.

Overflatisk reform

Til slutt dette: Lossius og andre debattanter som går i «krigen mot krigen», hevder ofte å ha forskningen på sine side. Det gjør for så vidt motstanderne også. Begge sider bør være forsiktige med dette. Det er riktig at rusmiddelbruken i Norge er relativt lav, og at ungdom har hatt en kritisk holdning til bruk. Grunnene til dette kan være flere, og det er neppe sannsynlig at rusreformen i sin fulle bredd vil medføre noen brå og drastiske endringer. Det man kan hevde – med støtte i epidemiologisk forskning, er at vi kan forvente en redusert skepsis og økt aksept som over tid vil øke farene for økt rusmiddelbruk. Vi kan hevde – med bred støtte fra alkoholforskningen – at restriksjoner har en forebyggende effekt, og at det er viktig å opprettholde et tiltaksapparat som har styrke og myndighet til aktive innsatser. Det er overveiende sannsynlig at et tilgjengelig og aktivt politi har en viktig rolle i dette – men samtidig er det ikke vist at trakassering og urimelige tiltak har noen positiv rolle, mens negative effekter er godt underbygget. Men tilhengerne av reformen bør roe seg noe. Mange – inklusive Lossius – hevder at overdosemortaliteten i Norge er spesielt høy og nær knyttet til følger av en restriktiv politikk. Begge deler er feil. Nivået av overdosemortalitet er på nivå med andre

land i Nord-Europa. Overdoseforskningen finner helt andre forklaringer og sammenhenger. En forsker fra Politihøgskolen har nylig publisert en artikkel i Klassekampen, som viser parallelle kurver for antall overdoser og antall restriksjoner. Det er nokså elementært at man skal være forsiktig med å slutte fra korrelasjon til kausalitet. Dette gjelder også her.

En rasjonell vurdering av rusreformen er etter mitt skjønn at reformen er positiv og bør aksepteres, men ikke ubetinget. Reformen er i dag altfor overflatisk i sine konkrete forslag og uklar når det gjelder hva som bør styrkes. Lossius ser for seg en massiv ressursoverføring fra straffeapparatet til hjelpeapparatet. Dette er nokså naivt. Regjeringen har foreløpig endret og redusert antall typer rusmidler og mengdeforhold som skal vurderes knyttet til bruksbegrepet. Den har også gjort oppfølgingen mindre frivillig ved å innføre gebyrer for manglende fremmøte til samtale. Dette kan videreføres og koples med konkrete beskrivelser av hvordan et best mulig forebyggende arbeid kan utvikles, herunder konkretisering av samarbeid mellom politi og kommunale rustjenester. Politiinstruksen bør være helt klar når det gjelder hvilke etterforskningsmetoder som kan aksepteres. Ønskete endringer i reglene for bøtelegging og for økt bruk av påtaleunntakelse bør beskrives. Lovgrunnlaget kan endres slik at kriminaliseringsbegrepet blir irrelevant, slik det oftest er ved brudd på alkoholloven og trafikklovgivningen.

Og fremfor alt: Rusreformen bør ikke overselges som løsning på altfor mange problemer. Det fører bare til skuffelse og desillusjonering.